

ΔΙΑΒΑΖΩ

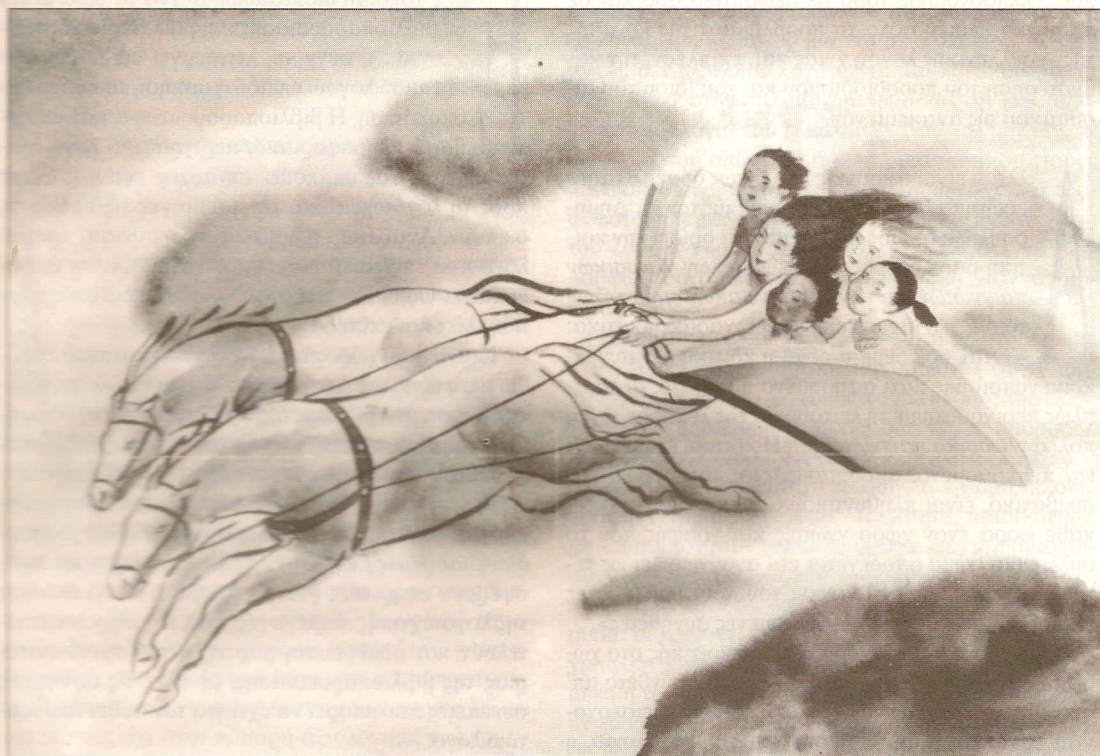
ΔΕΚΑΠΕΝΘΗΜΕΡΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ • ΑΡ. 346 • 16.11.94 • ΔΡΧ. 700

Θεωρία και Κριτική της Παιδικής λογοτεχνίας

Αλέξανδρος Ακριτόπουλος

Η κριτική στο χώρο της λογοτεχνίας για παιδιά

Η κριτική στο χώρο της λογοτεχνίας για παιδιά, είναι αλήθεια, δεν έχει πάρα πολύ πρόσφατη παράδοση στην Ελλάδα. Τελευταία διαπιστώνουμε ότι αρχίζει να διαμορφώνεται όλο και περισσότερο η ανάγκη για μια θεωρητική υποστήριξη της κριτικής για το παιδικό βιβλίο, όχι τόσο για την πρακτική της εφαρμογή όσο για τη θεωρητική της υπόσταση, την οριοθέτησή της γενικώς ως ξεχωριστό είδος στο χώρο του κρίνουν, με τη θεωρία, τη γλώσσα, την ιστορία, τη δημόσια λειτουργία και, όπως για όλα τα πνευματικά φαινόμενα του καιρού μας, την «κρίση» της, τον μετακριτικό

στοχασμό και τους προβληματισμούς της. Διότι ως χώρος άσκησης της κριτικής σκέψης, πράξης και γραφής δεν μας έδωσε ακόμη τα εχέγγυα που θα μας έπειθαν ότι διανύει κάποια ευδιάκριτη ηλικία.

Ωστόσο η κριτική πράξη και στον χώρο αυτόν υπήρξε και ασκήθηκε από παλιότερα. Στον εικοστό αιώνα η κριτική του παιδικού λογοτεχνήματος εμφανίζεται ως ο φτωχός συγγενής της λογοτεχνικής κριτικής που ασκήθηκε από τις στήλες των περιοδικών *Νέα Εστία* (Α. Καραντώνης, Π. Χάρης, Γ. Χατζίνης, Π. Γλέζος, Δ. Γιάκος, Ε.Ν. Μόσχος, Ν. Τσούρας) και υποτυπωδώς από τη *Λαογραφία* (Στ. Κυριακίδης,

Γ.Α. Μέγας, Κ. Λουκόπουλος). Η όποια μορφή κριτικού λόγου και διαλόγου πήρε μια συγκεκριμένη πορεία από την ίδρυση της (*Γυναικείας (Α)ογοτεχνικής (Σ)υντροφιάς* (1958) και λίγο αργότερα του (*Κέντρου (Ε)λληνικού (Π)αιδικού (Β)ιβλίου* (1969) και συνεχίζει με σταθερότερα ερείσματα σε νεότερα περιοδικά, όπως *Επιθεώρηση Παιδικής Λογοτεχνίας, Διαδρομές, Διαβάζω κ.ά.*, αργά μέσα στη δεκαετία του ογδόντα.

Λόγω αυτής της προϊστορίας η κριτική της λογοτεχνίας για παιδιά, στηριγμένη στη μαξimalιστική αντίθεση παιδί - ενήλικος και στην προσκόλληση - εξάρτησή της από την κριτική της λογοτεχνίας για ενήλικους, κληρονόμησε τόσο σε θεωρητικό όσο και σε πρακτικό επίπεδο όλα τα προβλήματα της κριτικής της νεοελληνικής λογοτεχνίας και, επιπλέον, την καθυστέρηση του προσδιορισμού και του ίδιου του αισθητικού της αντικειμένου.

Αλλά τι είναι η κριτική; Στο όντως δύσκολο αυτό ερώτημα θα συμπορευτούμε με τον Δ. Δημηρούλη, ο οποίος προσπαθεί να ορίσει την κριτική βασιζόμενος στη θεωρία των *γλωσσικών παιχνιδιών* και των *οικογενειακών ομοιοτήτων* του L. Wittgenstein. Λέει χαρακτηριστικά: «Όταν ορίζουμε τι είναι η κριτική δεν συγκεκριμενοποιούμε κάτι αφηρημένο ή αόρατο, αλλά απλώς περιγράφουμε τη λειτουργία της λέξης σε ένα ή πολλά *γλωσσικά παιχνίδια*. [...] Η κριτική έχει ένα *είναι* πεπερασμένο, αποσπασματικό, πολύμορφο και συμβατικό, είναι πληθυντικού αριθμού, γιατί ορίζει κάθε φορά έναν χώρο γνώσης και γραφής που το συλλογικό σώμα αποδέχεται και αναγνωρίζει ως τέτοιο σύμφωνα με τις ανάγκες του, τους υπάρχοντες περιορισμούς και τις αναγνωρισμένες συνήθειες».¹

Όμως το πρόβλημα ορισμού της κριτικής στο χώρο της λογοτεχνίας για παιδιά είναι πιο σύνθετο απ'όσο στη λογοτεχνία για ενήλικους. Εδώ υπεισέρχονται και άλλοι κλάδοι γνώσης, όπως η Ψυχολογία, η Ψυχανάλυση, η Παιδαγωγική κ.λπ., διεκδικώντας, νομίμως, εγκυρότητα γνώμης. Διότι δεν αρκεί η αισθητική αρτιότητα ή τελειότητα του λογοτεχνήματος, όπως είναι το ζητούμενο στη λογοτεχνία των ενήλικων, πρέπει και να ανταποκρίνεται στα ενδιαφέροντα και τις δυνατότητες κατανόησης των παιδιών.

Με τους όρους αυτούς και η κριτική της λογοτεχνίας για παιδιά θα οριστεί ως «λόγος κοινωνικός, ι-

στορικός και ρητορικός που υποτάσσεται στους κανόνες του παιχνιδιού, δηλαδή είναι συγγενής και συννενοχος, σ'έναν βαθμό με το αντικείμενό της».² Έτσι θα εξηγηθεί επαρκώς και ο πρόσφατος σκεπτικισμός της κριτικής της λογοτεχνίας για παιδιά σχετικά με την ποιότητα λόγου του λογοτεχνήματος, την περιχαρακωση του χώρου³ και τη μετατόπιση του κέντρου βάρους στον αναγνώστη, στο κοινό των παιδιών, που είναι και οι άμεσα ενδιαφερόμενοι. Όλοι αυτοί οι αφορισμοί μας οδηγούν στη μελέτη κειμένων δια των οποίων ασκήθηκε κριτική στο παιδικό βιβλίο.

Εκτός των παραπάνω πρέπει να κάνουμε την εξής χρήσιμη διαπίστωση: συχνά τα όρια μεταξύ βιβλιοπαρουσίασης και βιβλιοκριτικής συγχέονται: η σύγχυση λειτουργεί εις βάρος του κριτικού λόγου, επειδή η άσκηση του είναι δυσκολότερη. Η βιβλιοπαρουσίαση αποτελεί καθαρά πληροφοριακό, περιγραφικό λόγο, χωρίς σχόλια, και υπακούει σε αρχές εντελώς ξένες προς τη λογοτεχνία και τις αισθητικές αξίες που τη διέπουν. Αντιθέτως, η βιβλιοκριτική συνιστά κριτικό λόγο που επιχειρεί ανάλυση και τεκμηρίωση και αξιολογεί υπεύθυνα το έργο. Αλλά και εδώ υπάρχουν ποικιλίες και επίπεδα.

Ιδιαίτερα ο χώρος της λογοτεχνίας για παιδιά, λόγω της φύσης του (ανήκει στις λεγόμενες «λειτουργικές λογοτεχνίες»)⁴ και της προϊστορίας του, θεωρήθηκε τομέας καθαρά εμπορικός, όπου η βιβλιοπαρουσίαση σχεδόν αντικατέστησε τη βιβλιοκριτική. Αξίζει να αναφέρουμε δύο περιπτώσεις συστηματικής βιβλιοπαρουσίασης (*Διαλέγουμε βιβλία για παιδιά, Διαδρομές [Ένθετο]*) που προσέφεραν και προσφέρουν υπηρεσίες για την προβολή και διακίνηση της λογοτεχνικής παραγωγής, ενώ, ταυτοχρονα, αποτελούν και αδιάφυστη μαρτυρία της παντοκρατορίας της βιβλιοπαρουσίασης, με όλες τις αρνητικές συνέπειες που μπορεί να έχει για τον αυθεντικό κριτικό λόγο.

Εξάλλου και η κριτική, όπως συνήθως ασκείται στη χώρα μας, δεν μας εγγυάται την αυτοτέλεια του κριτικού λόγου απέναντι στο λογοτεχνικό έργο. Απόδειξη γι' αυτό αποτελεί το γεγονός ότι η κριτική υπήρξε σχεδόν στο σύνολό της ο ταπεινός συγγενής της λογοτεχνίας, δεν αποτέλεσε ανεξάρτητο και αυτοτελές αντικείμενο στο ελληνικό πανεπιστήμιο, ενώ από την άλλη υπήρξε ένα από τα κεφάλαια της *Ιστο-*

ρίας της λογοτεχνίας αποδεικνύοντας και απ' αυτήν την πλευρά τη στενή και ασφυκτική της εξάρτηση από το αντικείμενό της. Όλα αυτά ισχύουν πολύ περισσότερο και για το χώρο της λογοτεχνίας για παιδιά λόγω του πρόσφατου παρελθόντος της και της έλλειψης κριτικών μελετών επί συγκεκριμένων έργων.

Η κριτική που ασκήθηκε από τη Ν. Εστία, τη Γ.Α.Σ. και τον Κ.Ε.Π.Β. αποτελεί σχεδόν στο σύνολό της κριτική αισθαντικότητας. Είναι η *λογοτεχνική κριτική* που στηρίζεται περισσότερο στην οξυμένη *διαίσθηση*. Αποτελεί *εμπειρική κριτική* που συνήθως υιοθετεί ανεπιφύλακτα βασικές έννοιες της ρομαντικής αισθητικής, όπως αισθητήριο, ενόραση, βίωμα, βιογραφία, δημιουργικό υποκείμενο και συγγραφική πρόθεση, αγνοώντας συχνά τον υλικό χαρακτήρα του κειμένου, τις διαδικασίες παραγωγής του και την εν γένει εξάρτησή του από την ιστορική και κοινωνική πραγματικότητα.

Μια δεύτερη τάση αποτελεί η *αιτιολογημένη κριτική* που ασκείται συνήθως από φιλόλογους, ψυχολόγους, παιδαγωγούς και άλλους επιστήμονες.

Αν η πρώτη τάση παραμένει ίσως δογματικά στην αυθεντία του κρίνοντος υποκειμένου, η δεύτερη προσπαθεί να εκλογικεύσει τον φύσει υποκειμενικό λόγο, προσπαθώντας να προσεγγίσει το κείμενο με βάση θεωρητικά σχήματα και έννοιες της ποιητικής, της αισθητικής, της ψυχανάλυσης και της σημειολογίας που αναλύουν και ερμηνεύουν την ποιότητα του έργου τέχνης (πρβλ. αντικειμενική κριτική).

Ωστόσο αποτελεί κοινό τόπο σήμερα το γεγονός ότι η εμπειρική λογοτεχνική κριτική με τον δογματισμό και την κατάχρηση της διαίσθησης και της βιογραφίας οδήγησε την κριτική στην περιγραφή, την ιστοριοδιφία και τη σημειωματογραφία,⁵ ενώ η αιτιολογημένη, στον αναλυτικό λόγο, την παντοκρατορία της λογοτεχνικής θεωρίας έναντι του κριτικού λόγου και πάντως όχι στην καθαρή αξιολόγηση του έργου τέχνης. Κατ' εξαίρεση, βέβαια, υπήρξαν και υπάρχουν κριτικοί που συνδύασαν διαίσθηση και θεωρητική κατάρτιση και αξιολόγησαν έργα βασισμένοι στην πείρα που απόκτησαν από την αρμονική σύζευξη θεωρίας και άσκησης της κριτικής πράξης.

Χαρακτηριστικό δείγμα άσκησης εμπειρικής κριτικής αποτελεί η αξιολόγηση της λογοτεχνίας για

παιδιά από τους οργανισμούς Κ.Ε.Π.Β. και Γ.Α.Σ., όπως την προσλαμβάνουμε από τα επίσημα ετήσια *ΔΕΛΤΙΑ* και *ΒΡΑΒΕΛΑ* τους αντιστοίχως. Πέραν του προγραμματισμένου διαγωνισμού (το όλο κλίμα θυμίζει - τηρουμένων των αναλογιών - τους ποιητικούς διαγωνισμούς του δέκατου ένατου αιώνα), όπου το συγκεκριμένο θέμα, το είδος κ.λπ. λειτουργούν ασφυκτικά εις βάρος τους κριτικού λόγου και ασφαλώς δεν εγγυώνται την αυτοτέλειά του, αυτού του είδους η κριτική σχεδόν εξ ορισμού επιδιώκει τη διαμόρφωση και συντήρηση ενός *λογοτεχνικού κανόνα* που διαρκώς επαναλαμβάνεται.

Μια βασική αρχή του κανόνα είναι η *ελληνικότητα*. Η πολυσυζητημένη αυτή έννοια και στον χώρο της λογοτεχνίας για παιδιά, λόγω χάριν στο ιστορικό ή το κοινωνικό μυθιστόρημα και σε άλλα είδη, πολλές φορές δεν ωφέλησε λογοτέχνες και κριτικούς, διότι στηρίχθηκε στην παλαιά ρητορεία και την ωραιολογική πατριδολογία του δέκατου ένατου και των αρχών του εικοστού αιώνα. Η άσκηση μιας τέτοιου είδους κριτικής οδήγησε σε μια *εθνική αισθητική*⁶ και τροφοδοτήθηκε απ' αυτήν, ενώ, αντιθέτως, στον χώρο του λογοτεχνήματος για παιδιά θα έπρεπε να διαμορφωθεί στα πλαίσια της πολιτισμικής παγκοσμιοτήτας.

Εξάλλου η εμπειρική αυτή κριτική στηρίχθηκε στην εμπειρική αισθητική και μάλιστα στην προγραμματική αισθητική του κανόνα (κυρίως της ελληνικής και δευτερευόντως της δυτικής παράδοσης). Εδώ όλες οι έννοιες της αισθητικής (αξίες, αρχές, ιδέες, όπως ζωηρότητα, ευαισθησία - δομή, πλοκή, γραφή, εύρημα, τέχνασμα - απλότητα, παιδικότητα, μη - παιδικότητα - χιούμορ, ύφος κ.λπ.) χρησιμοποιούνται αυταπόδεικτα, ανατιολόγητα και σχεδόν υπερβατικά και έτσι «αξιολογούν» το έργο, ενώ στην ουσία οι κρίνοντες δεν κάνουν άλλο από το να περιγράφουν ή να δικαιολογούν κάθε φορά την υποκειμενική τους αίσθηση (αισθαντικότητα) που κυριολεκτικά κατευθύνεται από το «καλό» ή «κακό» υπό κρίση έργο. Βέβαια ο σεβασμός στο κείμενο αποτελεί προϋπόθεση, ωστόσο εύκολα διαφαίνεται η εύθραυστη παρουσία του κρίνοντος απέναντι σ' αυτό.

Ο ανατιολογήτος και σχεδόν υπερβατικός χαρακτήρας των *αξιολογικών* κρίσεων φαίνεται σε επαναλαμβανόμενες στερεότυπα φράσεις του τύπου: «γράφει με άνεση και σιγουριά» Κ.Ε.Π.Β., *ΔΕΛΤΙΟ*, 1980, σ. 24, «Γράψιμο στρωτό χωρίς ξεχωριστά πε-

ΚΥΚΛΟΦΟΡΕΪ ΤΟΝ ΔΕΚΕΜΒΡΗ !

τάγματα», Κ.Ε.Π.Β., ΔΕΛΤΙΟ, 1983, σ. 20, «Με πνοή, λεβεντιά, χαρούμενη αισιοδοξία και ποιητική γλώσσα ο ποιητής ρίχνει το μήνυμά του στον αναγνώστη» Γ.Α.Σ., ΒΡΑΒΕΙΑ, 1958-1988, σ. 30.

Οι ευάριθμες νεότερες κριτικές μελέτες είναι προσανατολισμένες περισσότερο προς τις ειδικές επιστήμες (Παιδαγωγική, Ψυχολογία, Λαογραφία, Ανθρωπολογία, Φιλολογία, Κοινωνιολογία, Ιστορία) ξεχωριστά παρά προς μια διεπιστημονική προσέγγιση του λογοτεχνικού φαινομένου, όπως λόγου χάριν η πρόσφατη προσέγγιση του έργου *Παραμύθι χωρίς όνομα*, της Π. Δέλτα, από την Αλεξάνδρα Ζερβού.⁷ Ενδιαφέρουσες είναι οι μελέτες, τα άρθρα των ίδιων των δημιουργών όταν αναπτύσσουν προβλήματα του βιβλίου για παιδιά καθώς και οι πρόσφατες βιβλιογραφικές μελέτες.⁸

Η διεπιστημονική θεώρηση της λογοτεχνίας για παιδιά καθιστά την κριτική ένα ιδιαίτερο είδος λόγου, μια ερμηνευτική μεταγλώσσα, όπου κάθε εμπέδους επιστήμη έχει τη δική της ακρίβεια, την οποία ο κριτικός οφείλει να αφομοιώσει και να εμβαθύνει παραμερίζοντας την παραδοσιακή αντίθεση τέχνης και επιστήμης.

Ο σύγχρονος προβληματισμός για την κριτική του παιδικού λογοτεχνήματος έχει ήδη μετατοπιστεί σοβαρά στον αναγνώστη παιδί. Προήλθε από τον μετακριτικό στοχασμό που δεν είναι άλλο από τις σύγχρονες απόψεις του διεπιστημονικού πεδίου (Ψυχολογία, Παιδαγωγική, Θεωρία της Λογοτεχνίας) που απλώνεται σε ό,τι σχετίζεται με την ψυχική, πνευματική και κοινωνική οντότητα που λέγεται παιδί.

Ιδιαίτερος, κατά τις τελευταίες δεκαετίες, η μετατόπιση στον αναγνώστη ενδυναμώθηκε και από τη θεωρία της πρόσληψης του λογοτεχνικού έργου και μια σειρά ερωτήματα διαμορφώθηκαν σχετικά. Όσον αφορά την κριτική, διατυπώθηκαν τα εξής: ο αναγνώστης παιδί στον οποίο απευθύνεται το λογοτεχνήμα δεν έχει γνώμη γι' αυτό; γιατί να πιστέψουμε στην «κριτική» αρχή της σύγχρονης επιτυχίας (succès) ενός έργου; τι σημαίνει για το χώρο της λογοτεχνίας για παιδιά η «κριτική προθέσεων» ή «προκατειλημμένη κριτική»; Τέλος, πρέπει να εμπιστευθούμε την κριτική βιβλίου στα ίδια τα παιδιά και πώς θα αξιολογήσουμε τις κρίσεις τους;⁹

Και ακόμη: θα μπορούσαμε άραγε να δεχτούμε εν ονόματι της επιστήμης και της πολιτικής την άποψη ε-

κείνη που υπερασπίζεται την πλήρη ελευθερία έκφρασης (όπως στη λογοτεχνία των ενηλίκων) χωρίς να διαφυλάξουμε τα συμφέροντα του παιδιού;

Εφόσον είμαστε σε θέση να εξηγήσουμε διαλεκτικά γιατί τα παιδιά προτιμούν αυτό ή εκείνο το βιβλίο σ' αυτήν ή εκείνη την περίοδο, δεν πρέπει να μας προβληματίζει η αμφιλεγόμενη αρχή της επιτυχίας; Διότι ποιος θα μας έπειθε ότι η εμπορική ή όποια άλλη επιτυχία μας δίνει αντικειμενικά δεδομένα για την προσωπική επιλογή των παιδιών, την ανεπηρέαστη έκφραση των προτιμήσεών τους και την επιβολή τους στους εκδότες;

Και αν εμπιστευθούμε τις κρίσεις των παιδιών (χρήση ερωτηματολογίων, συνεντεύξεων κ.λπ.), ποια αξία θα αποδίδαμε σ' αυτές και ποια θα ήταν η στάση της επιστήμης και της εκπαίδευσης απέναντι σ' αυτό;

Όλα τα παραπάνω ερωτήματα και οι υπό μορφήν ερωτήσεων σκέψεις συνθέτουν έναν σύγχρονο προβληματισμό για την ποιότητα του παιδικού λογοτεχνήματος και τη συνακόλουθη κριτική του, χωρίς βέβαια να έχουν απαντηθεί επαρκώς και να δημιουργούν, όπως φαίνεται, έναν εύλογο όσο και χρήσιμο σκεπτικισμό για το μέλλον.

Σημειώσεις

1. Δ. Δημηρούλη, *Το φάντασμα της θεωρίας*, Αθήνα, Πλέθρον, 1993, σ. 106-7.
2. Δ. Δημηρούλη, *ό.π.*, σ. 137.
3. Βλ. τα άρθρα των Θ. Τζούλη και Μ. Μερικλή στο περ. *Η λέξη* 118 (1993) 774-791 και 686-695.
4. Μ. Soriano, *Guide de littérature pour la jeunesse*, Flammarion, 1975 στο λήμμα Recherche et Critique, σ. 435-458, το οποίο επικριτικά μεταφράζει ο Ι.Ν. Βασιλαράκης, στο *Η λέξη*, *ό.π.*, σ. 803-812.
5. Π.Δ. Μαστροδημήτρη, *Εισαγωγή στη νεοελληνική φιλολογία*, Αθήνα, Δόμος, 1990, σ. 341. Ο συγγραφέας ορίζει τη *σημειωματογραφία* ως τη λογοτεχνική κριτική εκείνη «που ισοδυναμεί με τη διατύπωση ελεύθερων και συχνά υποκειμενικών αισθητικών κρίσεων, όπου το συγκεκριμένο λογοτεχνικό έργο αποτελεί απλώς αφορμή».
6. Δ. Δημηρούλη, *ό.π.*, σ. 78.
7. Αλ. Ζερβού, *Λογοκρισία και αντιστάσεις στα κείμενα των παιδιών μας χρόνων*, Αθήνα, Οδυσσεύς, 1992.
8. Κυρ. Ντελόπουλου, «Βιβλία για τη μελέτη του παιδικού βιβλίου», *Η λέξη*, 118 (1993) 819-825.
9. Για τα ερωτήματα αυτά ενδιαφέρον είναι το άρθρο του Μ. Soriano, *ό.π.*, σ. 439-458.

ΑΛΕΞΗ ΚΥΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ ΤΟ ΑΣΠΡΟ ΑΛΟΓΟ

Εικονογράφηση του ίδιου

Μια φορά κι έναν καιρό, ήταν ένα τόσο μικρό νησάκι
που δεν το 'γραφε ο χάρτης.

Παίρνουμε φόρα και ξαφνικά ένας ιππότης με άσπρο άλογο
μάς ανοίγει το δρόμο μέχρι την άκρη του κόσμου,
δηλαδή απέναντι.

Πα ρα μύ θια γ ι α μ ι κ ρ ο ύ ς κ α ι γ ι α μ ε γ ά λ ο υ ς

ΚΕΔΡΟΣ
το παιδικό βιβλίο